

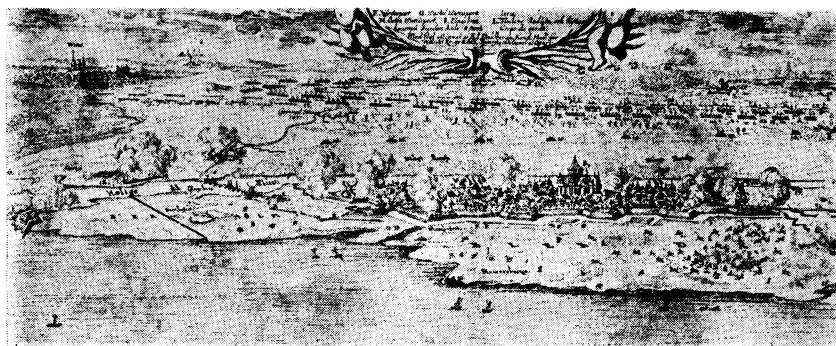
SKÅNSKT

SJUTTONHUNDRATAL

Av docenten KRISTER HANELL, Lund

ÅR 1658 blev Skåne jämte Blekinge och Halland en del av det svenska riket. Detta faktum brukar i den traditionella historieuppfattningen uttydas så, att Sverige därigenom fick en »naturlig» gräns mot Danmark. Sett utifrån 1600-talets synpunkt är detta givetvis grundfalskt. Vatten, i synnerhet ett stråk som Öresund, var på den tiden ett enande, icke ett skiljande element, och frågan är, om inte rentav än i dag Nordskåne och södra Smålands skogar utgöra ett gränsområde av »naturligare» art än Öresund. Själva denna synpunkt är emellertid snedvriden och skymmer bort det som verkligen var huvudresultatet av 1658 års fred. Den gav Sverige dess utan gensägelse värdefullaste provins; Karl X Gustaf är av svenska stormaktstidens konungar den som uppnått det mest bestående resultatet. För samtiden var väl de skånska landskapens värde ingalunda självklart, och för de närmaste generationerna svenskar spelade det förr så avsides belägna Blekinge en större roll än det gamla centrala landskapet Skåne. I Blekinge anlades Karlskrona, den svenska sjömaktens hem och länge Sveriges till storleksordningen tredje stad. Vad fanns i Skåne? En akademisk bondby, några andra småstäder med stora minnen av stolt förflutet och för övrigt en landsbygd, som inte spelade någon som helst roll annat än som skatteobjekt.

För landskapet Skåne självt innebar övergången från Danmark till Sverige en oerhört radikal lägeförvandling. Skåne hade i äldre tider varit ett av de danska huvudlandskapen. Här residerade ärkebiskopen, här byggde under 1500-talet den danska adeln en hel rad praktfulla borgar, Malmö var Danmarks andra stad, och dess borgerskap intog en ledande plats i rikets ekonomiska och politiska liv, reformationen i Danmark utgick härifrån och några av topparna inom det danska 1500-talets kulturliv hörde Skåne till.

Kristianstads belägring under Karl XI:s krig. Plansch XXIII, Erik Dahlbergs bataljplaner, övre delen, som visar staden med brinnande byggnader.

Det räcker att nämna Tycho Brahes, Arild Huitfeldts och Christiern Pedersens namn.

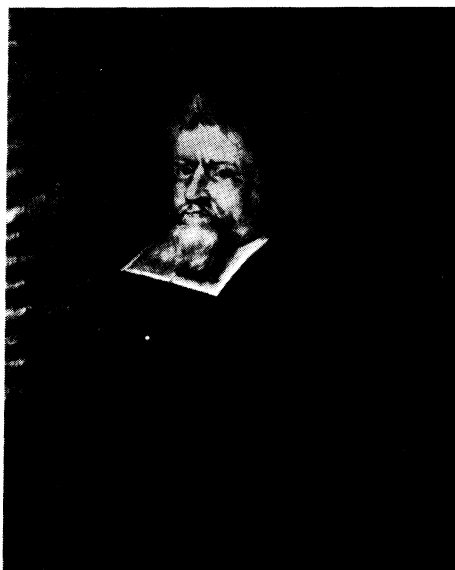
Men Skåne hade ett utsatt läge, och när efter Kalmarunionens definitiva upphörande de förnyade striderna mellan Danmark och det framåtgående Sverige satte in, blev Skåne en ständig krigsskådeplats. Härutinnan ändrade Roskildefreden till en början ingenting. Att Danmark skulle ge upp Skånelandskapen utan försök till återerövring när tillfälle erbjöd sig, hade varit en orimlig tanke, och att dessa nya krig skulle föras på skånsk mark var självklart. Så kom det sig, att när landet äntligen fick fred 1721, hade Skåne på mindre än 200 år upplevat tio krig, delvis mycket blodiga och förenade med en fruktansvärd ödeläggelse av provinsen. 1678 befälde Karl XI att i Örkeneds socken i Göinge alla gårdar skulle brännas och allt mankön mellan 16 och 60 år dödas. Första delen av befallningen blev utförd.

Vid 1700-talets ingång var därför Skåne ett utplundrat, utarmat och förött land, och genom övergången till Sverige hade det förvandlats från en huvudprovins i omedelbar närhet av rikscentrum till en erövrad landsända i rikets periferi. Av den gamla glansen fanns inte mycket kvar. Städerna hade drabbats hårt av krigsen, och de nya handelspolitiska förhållandena hade lamslagit deras köpenskap. Lund, som fått ett dödande slag redan av reformationen, liknade mest en ruinhög, i Hälsingborg förstördes under Karl XI:s krig omkring 250 hus, det stolta Malmö, som på Jörgen Kocks tid haft en ställning, nästan jämförbar med en fri riksstad, var starkt reducerat. På landsbygden var det ännu

värre. Allmogens pauperisering, som börjat redan under adelns glanstid på 1500-talet, hade genom de ständiga krigen ytterligare förvärrats, och även den förut så lysande skånska adeln hade lidit svåra avbräck. De stolta borgarna, som uppförts under 1500- och början av 1600-talet, befunno sig genomgående i förfall och vanhävd, där de inte hade helt förstörts.

1711 kom pesten, och i tre år varade den i det redan förut så illa åtgångna landskapet. Den var inte överallt lika svår, vissa trakter gingo helt fria, men andra härjades så mycket värre, och antalet ödehemman steg starkt. I Malmö sjönk befolkningen med över 20 procent.

Sådan är det skånska 1700-talets bakgrund. Den nya landsända, som Sverige hade fått och som det gällde att så gott sig göra lät införliva med riket, var visserligen av naturen rikt utrustad. En utomordentligt bördig jord, ett mildt klimat, en idog befolkning och ett handelspolitiskt förmånligt läge utgjorde ypperliga förutsättningar för en rik utveckling. Provinsen hade dessutom en gammal och lysande kulturtradition att se tillbaka på. Men landet var härjat, plundrat och bränt, befolkningen decimerad och utarmad, både på landsbygden och i städerna. Den gamla kulturtraditionen hade bundit Skåne samman med Danmark, icke med Sverige, och den linjen bröts 1658. Dess bärare hade varit den skånska adeln, det i Köpenhamn utbildade prästerskapet samt borgerskapet i städerna, främst Malmö. Adelns glanstid var förbi. Många av dess medlemmar hade lämnat landet och dess förnämste man, Jörgen Krabbe till Krageholm, hade dömts för högförräderi och avrättats 1678. De som funnos kvar hade nog att göra med att beställa om sitt hus. Någon möjlighet att göra sig gällande vid sidan av den segermedvetna svenska adeln hade de icke. Prästerskapet och kyrkan träffades av uniformitetspåbudet, som avsåg att på detta område radikalt bryta med det förgångna. Svenskarna skulle bli kyrkospråk, lediga pastorat skulle besättas med svenska präster och studier vid Köpenhamns universitet förbjödos. Att borgerskapet i städerna inte var mäktigt att föra någon tradition vidare, så som förhållandena gestaltade sig, säger sig självt. Landsbygdens folk hade på sina håll, särskilt i norr, försökt göra motstånd mot svenskarna. Snapphanerörelsen var emellertid dömd till undergång, den undertrycktes skoningslöst, men den bidrog inte till att göra tillståndet bättre i de trakter, där den haft sitt tillhåll.

Lundabiskopen Knut Hahn (f. 1633, d. 1687).
Efter foto av orig. i Lunds univ.-bibl.

Det gamla danska Skåne var alltså tillintetgjort eller lamslaget, och man får inte glömma detta vid bedömandet av den snabba och fullständiga försvenskningen. Man har knappast möjlighet att göra motstånd, även om man på sina håll hade lust. Försvenskningen drevs också inte bara med nit utan också med smidighet och skicklighet. Vad män sådana som biskop Knut Hahn och generalguvernörerna Rutger von Ascheberg och Magnus Stenbock härvidlag betytt, torde svårigen kunna skattas högt nog. Redan 1688 hade Skåne

efter framställningar från prästerskapet fått ett universitet i Lund, och för allmogen medförde genomförandet av den kyrkliga uniformiteten icke endast att den lärde sig förstå svenska; den lärde sig också för första gången att läsa i bok.

Den nya provinsen utövade naturligt nog också en stark dragningskraft på uppsvenskarna. De kommo som ämbetsmän, som präster och som jordägare. Ämbetsmännen voro givetvis överlag svenskar. Vid 1700-talets ingång var prästerskapet till mycket stor del svenskt, och även största delen av de gamla skånska adelsgodsen hade kommit i svenska händer. Det var en tacksam uppgift, denna nya svenska överklass fick sig förelagd, att göra Skåne svenskt genom att bygga upp ruinerna igen, och den var lycklig nog att få utföra denna sin uppgift utan att störas av krig. Skånes krigshistoria upphör med Magnus Stenbocks seger vid Häl-singborg 1710; därefter har denna gamla krigsskådeplats fått njuta av en oavbruten fred.

Uppbyggnadsarbetet märktes först på herrgårdarna. De nya ägarna satte mångenstädes genast igång med restaurationer, så grevinnan Maria Sophia De la Gardie på Krapperup och riksamiralen Gustaf Otto Stenbock på Vegeholm. Men det var dock

Kristinehov, ett monument över Christina Pipers gärning.

först efter fredsslutet som den nya adliga byggnadsverksamheten tog riktig fart, storslaget inledd av den myndiga borgmästardottern från Stockholm, Christina Piper. Det är framför allt det efter henne uppkallade Kristinehov i östra Skåne, som står som ett monument över denna märkliga kvinnas gärning.

Detta tillskott av inflyttade uppsvenskar ha tillfört Skåne ett utomordentligt värdefullt befolkningselement, och ur denna krets ha många av det senare 1700-talets skånska märkesmän framgått, jordbruksreformatörerna Rutger Maclean på Svaneholm och Carl Adam Wrangel på Araslöv, Höganäsverkens grundare Erik Ruuth och Skånes konstnärlige upptäckare, Carl August Ehrensvärd. Den norrifrån inkomna godsägaradeln kom överhuvud taget mycket snart att känna sig som skånsk, och vad vi nu mena med skånsk adel består till största delen av sådana ursprungligen uppsvenska ätter. Även många av de inflyttade prästläkterna förskånskades och ha gjort betydande insatser i landskapets odling, så till exempel släkterna Bruzelius och Cavallin.

Är då Skånes kulturella liv under 1700-talet helt buret av inflyttade uppsvenskar? Ha skåningarna själva icke givit något bidrag? Frågan är av ganska stort intresse och svaret kan inte bli mer än ett. Skånes folk var vid sekelskiftet så lamslaget, att det helt enkelt inte förmådde göra sig gällande i någon nämnvärd

grad. Det fordrades ett par generationer, innan såren hunno läkas, innan omställningen från danskt till svenskt hann äga rum, innan skåningarna kunde börja på allvar göra sig gällande i sin nya, svenska miljö.

Omslaget sker vid 1700-talets mitt och kan iakttagas på flera olika områden. Det är först då, som den kvarlevande gamla skånska högadeln tar tillbaka sina positioner, delvis med hjälp av ingiften i svenska adelsätter. Främst står Hans Ramel, Övedsklosterns byggherre, gift med den bekante Charles Emil Lewenhaupts dotter och friherre 1770. Andra exempel äro Christian Barnekow, dotterson till Rutger von Ascheberg och svärson till Magnus Stenbock, friherre 1751, landshövding i Kristianstad och generallöjtnant, Barnekows svärson Tage Thott, landshövding i Malmö, friherre 1778 samt slutligen greve och en av rikets herrar, vidare den store jorddrotten Fredrik Trolle, vilken dock aldrig själv fick någon svensk högadlig titel.

Ett annat intressant belägg på omslaget i de infödda skåningarnas ställning från och med 1700-talets mitt får man genom ett studium av hur professorerna vid Lunds universitet fördela sig efter härkomst under de första två hundra åren av lärosätets liv. Av universitetets första läraruppsättning voro sju till börden svenskar och lika många tyskar; fem voro födda danskar och bland dem befann sig en skåning, läkaren Christian Forsius. Studerar man de därefter utnämnda professorerna fakultetsvis, finner man, att inom den teologiska fakulteten, som var den förnämsta, utnämndes under tiden till och med 1750 en tysk och aderton svenskar samt sex, födda inom de skånska landskapen (fem skåningar och en hallänning), medan under tiden 1751—1868 i samma fakultet tio svenskfödda och tretton skånskfödda professorer tillsattes. Den juridiska fakulteten är för liten för att siffrorna där skola kunna ge något tydligt utslag av förändring. Utnämnda äro 1669—1750 två svenskar och två skåningar, 1751—1868 sex svenskar och sex från de skånska landskapen (tre skåningar och tre blekingar). Mycket belysande äro däremot förhållandena inom den medicinska fakulteten. Här utnämndes till och med 1750 tre svenskar och en tyskfödd professor men ingen enda skåning, medan däremot inom denna fakultet under tiden 1751—1868 sex svenskfödda och elva skånskfödda professorer tillsattes. Inom den filosofiska fakulteten äro siffrorna icke så extrema. Bortsett från sådana professorer, som sedan övergingo

till annan fakultet — och de voro ganska många — utnämndes 1669—1750 femton svenskar, en livländare och sju skåningar, 1751—1868 trettiosju svenskar och tjugutvå från de skånska landskapen (därav två hallänningar och en bleking). De egentliga svenskarna äro fortfarande i flertal, men skåningarna uppvisa även här en stark procentuell stegring.

Siffrorna äro utomordentligt belysande. Det nya universitetet var aldrig avsett att bli ett skånskt provinsuniversitet. Det drog till sig ungdom inte endast från de skånska landskapen utan från hela södra och västra

Sverige, och dess lärostolar stodo lika öppna för Uppsalas adepter som för de egna lärjungarna. Något exklusivt skånskt universitet har därför lyckligtvis Lund heller aldrig blivit, varken med hänsyn till lärjungarna eller lärarna, även om skåningarna inom detsamma kommit att spela en betydande för att inte säga dominerande roll. Under universitetets första århundrade befinna sig emellertid de skånskfödda professorerna i en avgjord minoritet, sexton utnämnda skåningar mot fyrtiofem från det egentliga Sverige, medan den följande perioden har femtiotvå skåningar mot femtionio från det egentliga Sverige, en illustration så god som någon till Skånes nedgång kring sekelskiftet och dess kraftiga uppstigande efter 1750. Det är sant, att bland de sexton skåningarna från den första perioden befinna sig humanisten Andreas Stobæus, naturforskaren Kilian Stobæus, juristen David Nerman-Ehrensträhle samt — på gränsen till den följande perioden — historikern Sven Lagerbring (utnämnd 1742), alltså universitetets mest lysande namn under perioden i fråga. Men så är det också dessa män, som praktiskt taget ensamma ha äran av att den skånska kulturtraditionen icke helt bröts under

Arkiater Kilian Stobæus (f. 1690, d. 1742).
Efter porträtt i Nationalmuseum. Copyright
Sv. Porträttarkivet.

Lanthushållaren Rutger Maclean (f. 1742, d. 1816).

de svåra åren utan omplanterades och fördes vidare i den nya svenska miljön.

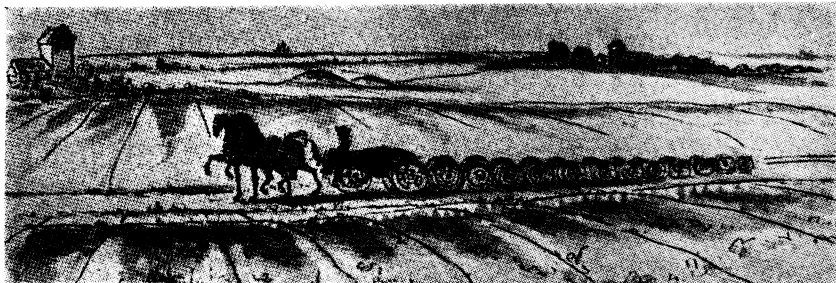
Det begynnande uppsvinget under 1700-talets senare hälft märks också i städerna. Borgerskapet återfår sin initiativkraft, främst naturligtvis i Malmö, där Frans Suell på 1770-talet genomdriver anläggandet av Malmö nya hamn, varigenom förutsättningarna för stadens moderna utveckling skapades.

Landsbygden däremot ligger ännu efter. Det skånska land, som Linné så fint skildrar och vars folkliv i Nicolovius fått sin klassiske tolkare, låg under hela 1700-talet på något sätt i dvala, trots sina naturliga rike-

domar. Trots de talrika s. k. skatteköpen, varigenom kronobönder köpte sig arvsrätt till den jord de brukade, och trots att på 1760- och 1770-talen en mängd byar i södra Skåne storskiftades, ville inte den förtrollning brytas, som vilade över landet. Åkerbruksmetoderna förbättrades inte eller i varje fall ytterst långsamt, och en svårartad kreaturpest, som rasade 1746—47, medförde katastrofala förluster; den lär ha kostat den skånska allmogen mer än 200,000 djur. För landsbygden var en grundlig reformering av jordbruksförhållandena en nödvändig förutsättning för en kraftigare utveckling. Den som fann formeln, varmed förtrollningen löstes, var Rutger Maclean, och det allmänna genomförandet av enskiftet efter 1803 väckte Skånes landsbygd till ett nytt och intensivt liv.

Ännu dröjde det emellertid ett par generationer, innan Skånes allmoge började göra insatser, som märktes utanför sockengränserna. Det är först vid 1800-talets mitt, som ett starkt och kraftigt Skåne står redo att fylla den plats inom det svenska samhället, som tillkommer landets folkrikaste och förnämsta provins. Dess

Skånska slätten vid 1700-talets mitt. Göingebonde på väg till marknaden med hemmagjorda kärrhjul. Lavering av C. A. Ehrensverd. (Orig. i Nationalmuseum.)

insatser bäras nu inte längre upp endast av adelsmän och akademiker. Landsbygdens ekonomiska uppsving hade givit städerna bättre handelsmöjligheter och i Malmö, där visserligen Napoleonskrigens lysande tid slutade med en krasch, byggde nu män som Frans Henrik Koekum och Gottfrid Beijer vidare på den av Frans Snell lagda grunden. Men även landsbygden själv tar nu aktiv del inte enbart i provinsens utan i hela landets ledning. Med Nils Månsson i Skumparp börjar den långa rad av framstående politiker, som framgått ur den skånska allmogens led.

Det hade nu gått tvåhundra år, sedan freden slöts i Roskilde. Så lång tid har Skåne behövt för att skapa om sig från ett nästan ödelagt danskt landskap, nyligen införlivat med den gamle arvfjordens land, till ett rikt och självmedvetet svenskt landskap, som känner sitt sammanhang med Sverige men också sin ställning som förmedlare mellan detta land och en större, nordisk och europeisk enhet.

Det är också först nu, under 1800-talet, som det ånyo börjar växa fram skånska konstnärer och skånska diktare. Båda delarna saknades helt under 1700-talet. Naturligtvis skrevs det vers, men sådan att Kellgren kunde yttra det bekanta ordet: intet är plattare än tunna pannkakor och poesier ifrån Lund. Och vad som åstadkoms av exempelvis kyrklig konst står på samma plan, beklämmande i sin otymplighet. Intet kan bättre än bristen på dikt och bildande konst illustrera det skånska 1700-talets art. Detta lysande sekel var för Skånes vidkommande en mörk och fattig tid, en tid av sömn. Men det var en vederkviekande sömn, som gav det söndersargade, blödande landskapet ny hälsa och nya krafter.